

*S.Adıgözəlova. Alınma ictimai-siyasi terminlərin
qrammatik mənimsənilməsi // Əlyazmalar yamır, 2020, № 1 (10), s. 172-176.*

UOT: 811.512.1

Sevil Adıgözəlova

AMEA Rəyasət Heyəti, İctimai Elmlər Bölməsi

Bakı ş. İstiqlaliyyət küçəsi.30

e-mail: seviladigozel@mail.ru

ALINMA İCTİMAİ-SİYASİ TERMİNLƏRİN QRAMMATİK MƏNİMSƏNİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə alınma ictimai-siyasi terminlərin qrammatik mənimsənilməsi yolları araşdırılır. Azərbaycan dilinə alınma ictimai-siyasi terminlər, əsasən, rus dilinin vasitəsilə keçmişdir. Alınma terminlər dilimizin daxili qanunları əsasında formalaşmışdır. Azərbaycan dili zəngin şəkilçi qrupuna malikdir. Fransız dilindən dilimizə daxil olan terminlərin əksər hissəsini dilimizin şəkilçiləri ekvivalent olmuşlar. Azərbaycan dilində suffikslər ilə bərabər alınma prefikslərin də terminlərin tərkibində olması diqqəti cəlb edən məsələlərdəndir. Prefikslər də suffikslər kimi Azərbaycan dilində cins kateqoriyası bildirmir. Onlar alınan termində ancaq müxtəlif xarakterli semantik mənalar ifadə edirlər. Fransız dilinə alınma ictimai-siyasi terminlər, əsasən, bütöv halda keçmişdir. Azərbaycan dilinə isə terminlər hissəvi yol ilə daxil olmuşlar. Azərbaycan dilində alınma ictimai-siyasi terminlərin qrammatik mənimsənilməsi ismin hal kateqoriyasının şəkilçiləri hesabına baş vermişdir. Təhlil zamanı müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan dilinə daxil olan terminlərdə artiklın düşməsi, terminlərin sonunda lal “e” saitinin düşməsi, mürəkkəb konstruksiyalar daxilində uzlaşma hadisəsinin itməsi, cins kateqoriyasının olmaması kimi fərqlər vardır. Ümumilikdə dillərdə alınma prosesi çox məhsuldar üsuldur. İctimai-siyasi terminlərinologiyanın inkişafı üçün alınma prosesinin aparılması vacibdir.

***Açar sözlər:** qrammatik mənimsənilmə, alınma termin, suffiks, prefiks, cins kateqoriyası, üsul*

Giriş

Cəmiyyət inkişaf etdikcə, elm, siyasi rejimlər dəyişdikcə həmişə dillərsarı terminlərin mübadiləsi baş verir. Alınma ictimai-siyasi terminlərin mənimsənilməsi yollarından biri də onların qrammatik mənimsənilmə yoludur. Bir dilin qrammatikası xarici sözü mütləq öz qrammatik quruluşunun qanunlarından keçirir. Dilə daxil olan hər bir alınma ictimai-siyasi terminoloji layın zənginləşməsinə xidmət edir. Alınma ictimai-siyasi terminlərin mənimsənilməsində dilin qrammatik sistemi mühafizəkar bir rol oynayır. Belə ki, alınma terminlər bu qanunlara tabe edilərək dilə daxil olurlar. Qrammatik mənimsənilmə prosesi, o cümlədən də fransız dili üçün məhsuldar sayılan mənimsənilmə yollarından biridir. Fransız dilində qrammatik mənimsənilmə prosesi aşağıdakı mərhələlərdə baş verir: hissəvi mənimsənilmə, sonluqlar, prefikslər, dəyişik-

lik edilmədən alınan bütöv mənimsənilmə, cinsə görə mənimsənilmə, kəmiyyətə görə mənimsənilmə.

Fransız dilində alınma ictimai-siyasi terminlərin arasında külli miqdarda alınma elementlər ilə düzələn terminlər vardır. Onlarda məhz ictimai-siyasi xarakterli olanları –iste-, -esque-, -ique-, -ien-, -isme- suffiksləri latın, yunan və german mənşəlidirlər. Onların da fransız dilinin ictimai-siyasi terminlərinin formaşmasında rolu vacibdir. Məsələn, une chronique (tarixi xronika), démocratique (demokratiya), une ligne politique (siyasi kurs), atlantisme (NATO tərəfdarları) [3, s.10,16,44]. Bu suffikslərin vasitəsilə fransız dilində ictimai-siyasi xarakterli terminlər düzəldilmişdir. Qrammatik mənimsənilmə suffikslərin hesabına baş vermişdir. Hal-hazırda bu suffikslərin terminologiya üçün əhəmiyyəti çox yüksəkdir. Suffikslər ilə bərabər prefikslərin də mənimsənilmə prosesində rolu yüksəkdir. Qrammatik mənimsənilmə prosesində prefikslər daha konkretirlər. Prefikslər terminlərin qrammatik mənimsənilməsində düzəltmə deyil ən çox mürəkkəb quruluşlu termin mənimsənilməsinə xidmət edir. Prefikslərdən –anti-, -pro-, -ultra-, -contre- ictimai-siyasi terminlərin mənimsənilməsində aktiv sayılırlar. Məsələn, contre-espionnage (əks-kəşfiyyət), ultra-gauche (ultra sağçı), antimilitaire (hərbə qarşı) [2, s.118].

Fransız dilində qrammatik mənimsənilmənin yollarından biri ictimai-siyasi terminlərdə dəyişiklik edilmədən qəbul edilən terminlərdir. Dəyişiklik edilmədən mənimsənilən ictimai-siyasi terminlər ya dildə tarixi şərait ilə mənimsənilir ya da reseptor dildə onun adlandıran ekvivalent olmadığından dilə keçir. Bununla da, dildə terminoloji layın zənginləşməsi baş verir. Məsələn, alguazil (n.m.) - xəlifənin məsləhətçisi, alfaqui (n.m.) - islam qanunlarını izah edən mütəxəssis [4, s.18,19]. Dildə alınma ictimai-siyasi terminlərin sayı artır.

Fransız dilində qrammatik mənimsənilmə dedikdə ümumi nəzəriyyə belə olur ki, alınma ictimai-siyasi terminlər morfoloji kateqoriyanın təsirinə məruz qalır. Fransız dilində cins kateqoriyası olduğundan dilə keçən alınma terminlər əsasən kişi cinsinin artiklları ilə mənimsənilirlər. Roman dilləri qrupu, ərəb, fars, türk dillərindən keçən alınma sözlərin çox hissəsi fransız dilində kişi cinsinin artiklları ilə mənimsənilir. Deməli, fransız dilində qrammatik mənimsənilmə kateqorial mənsubiyyət səviyyəsində aparılır.

Alınma ictimai-siyasi terminlərin qrammatik mənimsənilməsi prosesi zamanı kəmiyyətə görə uzlaşma hadisəsi də baş verir. Etimon dildən fransız dilinə daxil olan müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlər qadın və kişi cinsinin xüsusi sonluqları əlavə olunur. Buna fransız dilində şəxsə və cinsə görə uzlaşma hadisəsi deyirlər. Məsələn, patentability – patentləşdirmə (ingilis mənşəli) - brevetabilité (n.m.), bashing – təchiz (ingilis mənşəli) - éreintage (n.m.) [5, s.18,19]. Alınma ictimai-siyasi terminlər fransız dilinə qrammatik mənimsənilməsini ifadə edən sonluqlar kişi cinsinin sonluqları olmuşdur. Onlar hətta cəm formasını göstərən “s” yaxud “eau” sonluğu ilə bitən terminlər üçün “eaux” formalarını qəbul edə bilirlər. Deməli, bir sistem kənar təsirlərə qarşı öz qüdrətli müqavimətini göstərir.

Azərbaycan dilinə ictimai-siyasi terminlərin mənimsənilməsi terminologiyada vacib sayılan məsələlərdən biridir. İctimai-siyasi proseslər bir dildən başqa bir dilə terminlərin keçməsinə zəruri edən amillərdən biridir. Fransız dilindən Azərbaycan dilinə mənimsənilən ictimai-siyasi terminlər hər iki cinsdən olan terminlərdir. Belə bir halda rus dili əsas faktor olmuşdur. Məsələn, fransız dilində olan “tion” ”ette”, “isme” “é”, “ée”, “tée sonluqları rus dilində qadın cinsinə uyğunlaşdırılaraq Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur. Məsələn, la direction- дирекция – dierksiya -rəhbərlik, le chartisme- чаризм –çarizm, une flotte – флот - flot, une évolution- эволюция-evolusiya, inqılab, une exportation-экспорт-eksport, ixrac və s. Dilimizdə cins kateqoriyası olmadığından mənbə dildən alınan terminin cins əlaməti göstərilməmişdir. Fransız dilində lal “e” ilə bitən terminlər Azərbaycan dilində tələffüz olunmur. Məsələn, une parade - parad, une poste - post, une manifeste-manifest və s.

Azərbaycan dilində qrammatik mənimsənilmə zamanı alınma ictimai-siyasi terminlərdə aşağıdakı dəyişikliklər müşahidə edilir: artiklin müəyyən və qeyri-müəyyən formalarının

düşməsi: le, la, les, un, une, des; məsələn, une civilisation – sivilizasiya, un capital - kapital, sərmaye [1, s.49,55]. Sait səslə bitən terminlərin sonuncu lal “e” düşməsi”; un caractère – xarakter, xüsusiyyət, une cérémonie – sereminoya, mərasim, une colonie – koloniya, müstəmləkə [1, s.49,51,55,57]. Mürəkkəb konstruksiya tərkibində verilən və yaxud durğu işarəsi ilə yazılan terminlər Azərbaycan dilində özünü sadə bitişik göstərir. Məsələn, multi-étnique – multietnik, primo-immigrant – imiqrant, mühacir [1,s.301,304]. Etimon dildə alınma ictimai-siyasi termin hansı nitq hissəsinə aid olursa elə həmin nitq hissəində reseptor dildə çıxış edir. Cəm halında işlənmiş mənbə terminlərə ancaq “lar”, “lər” şəkilçisini əlavə etmək olur.

Sifət karakterli alınma ictimai-siyasi terminlər etimon dildən alınanda Azərbaycan dilində uzlaşma prosesini keçə bilmir. Məsələn, les jilets jaunes – sarı gödəkçələr, un empéreur méchant- qəddar imperator, une date portée-əlahidə vaxt, une inviolabilités des frontières- sərhədlərin toxunulmazlığı, une intégrité territoriale-ərazi toxunulmazlığı, une sécurité collective-kollektiv təhlükəsizlik, un régime pacifique des différends internationaux-beynəlxalq münacişələrin sülh yolu ilə həlli, une création de zones dénucléarisées-atomsuz zonaların yaradılması, une relation de bon voisinage-xoş qonşu dövlət münasibəti, un retrait des troupes étrangères-xarici qoşunların çıxması, un respect de l'indépendance- müstəqilliyə hörmət, le régime actual-aktual rejim, une région pétrolière-neft rayonu, une preuve convaincante-qalib, uğurlu təcrübə. Fransız dilinin alınma ictimai-siyasi terminlərinin mənimsənilməsində Azərbaycan dilinin müxtəlif şəkilçiləri çıxış etmişdir. Məsələn, -cı⁴; -in⁴; -ıgı⁴; -lık⁴; -sız⁴. Qrammatik mənimsənilmə şəkilçilər hesabına baş verir. Belə ki, fransız dilində işlədilən sonluqlar hamısı da olmasa yarısı öz uyğun variantını tapmışdır:

Fransız dilinin şəkilçiləri	Azərbaycan dilinin şəkilçiləri
-é-	-i-
-ités-	-in-
-es-	-ıgı ⁴ -
-tion-	-is-
-ées-	-sız ⁴ -
-s-	-in ⁴ -
-tion-	-i-
-age-	-u-

Qeyd etmək istərdik ki, fransız dilində suffikslərin bir quruluşu, yəni forması olur. Amma Azərbaycan dilində elə şəkilçilər var ki, onların dörd forması vardır. Elə suffikslər olur ki, onlar beynəlmiləl xarakter daşıyır. Məsələn, “isme”, “iste”.

Alınma ictimai-siyasi terminlər dillərin terminoloji qatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz dilin terminoloji layı ekstralinqvistik və intralinqvistik dəyişikliklərə həssas reaksiya verir. Dillərin daxili quruluşu alınma ictimai-siyasi terminlərin seçilməsində vacib rol oynayır. Fərqli dil ailələrinə mənsub olan dillərdən olan terminlər qrammatik mənimsənilmə prosesi ilə terminoloji leksikanın təkmilləşməsinə xidmət edir.

Nəticə

Beləliklə, alınma ictimai-siyasi terminlərdə qrammatik mənimsənilmənin aparılması reseptor dilin zəngin daxili qanunlara malik olmasını işarə edən amillərdən biridir. Hər bir dil qrammatik qanunlara malikdir. Bu qrammatik qanunlar çərçivəsində alınma ictimai-siyasi terminlər dilə mənimsənilir. Fransız dilində alınma ictimai-siyasi terminlərin qrammatik mənimsənilməsi suffiks, prefiks, cins kateqoriyası, kəmiyyətə görə uzlaşma elementlərini qəbul etdikdən sonra dilə daxil ola bilər. Əks halda leksik vahid dildə kobud quruluşda uzan müddət qala bilməyib, terminologiyadan uzaqlaşdırılır. Leksik vahidlərin dilin qrammatik qanunlarına tabe olması onların reseptor dildə sərbəst işlənməsi üçün uğurlu yol açır. Fransız dilində qram-

matik mənimsənilmə ən yaxşı qohum dillər qrupundan olan alınma ictimai-siyasi terminlər arasında baş verir. Roman dilləri qrupundan olan dillər italyan, ispan qrammatik quruluşu fransız dilinin qrammatik quruluşuna çox oxşar olduğundan dilə mənimsənilən vahidlərdə kökündən dəyişmə müşahidə edilmir. Əsas alınma ictimai-siyasi xarakterli isimlər sifətlə eyni tərkibdə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşa bilirlər. Fonetik tərəfdən terminlərdə vurğunun yerinin dəyişməsi yaxud qapalı, açıq hecanın meydana çıxması kimi hallar baş verə bilər.

Fransız dilinə ərəb, fars və türk mənşəli alınma terminlərin mənimsənilməsində ispan dili mühüm yer tutur. Bu da tarixi şərait ilə əlaqəli ispan dilinə ərəb dilindən keçən alınma ictimai-siyasi terminlər sonra fransız dilinə mənimsənilmişdir. Dillərdə yeni doğulan alınma ictimai-siyasi terminlərin daim digər qohum olan yaxud qohum olmayan dillərə integrasiya edirlər. Alınma ictimai-siyasi terminlər daha çox həssas sahə olduğu üçün bu halların tez-tez baş verməsi çox adidir.

Azərbaycan dilində alınma ictimai-siyasi terminlərin qrammatik mənimsənilməsi isə dilimizin ismin hal kateqoriyası və ekvivalent şəkilçiləri səviyyəsində baş vermişdir. Dilimizə alınma ictimai-siyasi terminlərin mənimsənilməsində rus dili ötürücü dil olmuşdur. Dilə daxil olan leksik vahidin biçilib dil normalarına salınmasında isə dilimizin zəngin qrammatik quruluşu böyük rol oynamışdır. Azərbaycan dilində ismin hal şəkilçilərindən başqa, düzəltmə şəkilçilər də vardır. Fransız dili ilə müqayisədə belə bir nəticəyə gəldik ki, fransız dilində şəkilçilər bir formaya malikdirlər, lakin Azərbaycan dilində isə şəkilçilər, əsasən, iki, dörd və daha artıq quruluşlara malikdirlər. Alınma ictimai-siyasi terminlərin mənimsənilməsində şəkilçilərin rolu çox vacibdir. Fransız və Azərbaycan dilləri müxtəlif dil qruplarına aid olduğu üçün onlarda qrammatik mənimsənilmə prosesi müxtəlif cür aparılmışdır. Azərbaycan dilində qrammatik cins kateqoriyası tamamilə itmişdir. Amma fransız dilində alınma ictimai-siyasi terminlərin qrammatik mənimsənilməsi prosesində kişi cinsinin xeyrinə baş vermişdir. Azərbaycan dilində isə ismin hal kateqoriyasını şəkilçiləri mənimsənilmə prosesinin daha özüllü aparılmasına kömək etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Fransızca-Azərbaycanca ictimai-siyasi lüğət: / tər.ed. Ü.İbrahim - Bakı – 2019. - 324 s.
2. Бодко, Т. Пособие по переводу с русского языка на французский / М.Доброева - Москва: Компания спутник, - 2000. - 321 с.
3. Токарева, С.А. Французско-русский общественно-политический словарь / Е.Ф. Сеницыной - Москва, 1961. – 286 с.
4. Le Robert: / sous dir. P.Jacqueline. Dictionnaire Étymologique du Français: Le Robert – 1992. - 525 p.
5. Vocabulaire des relations internationales: / sous dir. Commission générale de terminologie et néologie. - Enrichissement de la langue française. Termes expressions et définitions publiés au Journal officiel, - 2014. - 63 p.

Севи́ль Адигезалова

Грамматическое усвоение заимствованных общественно-политических терминов

В статье рассматриваются способы грамматического овладения социально-политическими терминами. Общественно-политические термины, приобретенные на азербайджанском языке, проходили в основном через русский язык. Производные термины, которые переходят в наш язык, формируются на основе внутренних законов нашего языка. Азербайджанский язык имеет богатую группу суффиксов. Большинство терминов, которые входят в наш язык из французского языка, были эквивалентны суффиксам

нашего языка. Примечательно, что наряду с суффиксами на азербайджанском языке префиксы также являются частью терминов. Префиксы, как и суффиксы, не обозначают гендерную категорию в азербайджанском языке. Они имеют разные смысловые значения в этом термине. Социально-политические термины, взятые на французском языке, были в основном нетронутыми. Термины были частично введены в азербайджанский язык. Грамматическое усвоение общественно-политических терминов на азербайджанском языке происходило за счет суффиксов падежной категории существительного. В ходе анализа было установлено, что существуют различия в терминах, которые могут быть включены в азербайджанский язык, такие как пропуск вспомогательное слово, пропуск буквы «е» в конце терминов, потеря гармонии в сложных конструкциях, отсутствие падежной категории. В целом, процесс освоения языков является очень продуктивным методом. Важно провести процесс приобретения для развития общественно-политической терминологии.

Ключевые слова: грамматическое усвоение, термин деривации, суффикс, префикс, категория падежа, метод

Sevil Adigozalova

Grammatical assimilation of borrowed socio-political terms

The article discusses the ways of grammatical assimilation socio-political terms. Socio-political terms acquired in the Azerbaijani language, passed mainly through the Russian language. Derived terms that pass into our language are formed on the basis of the internal laws of our language. The Azerbaijani language has a rich group of suffixes. Most of the terms that come into our language from French were equivalent to the suffixes of our language. It is noteworthy that, along with suffixes in the Azerbaijani language, prefixes are also part of the terms. Prefixes, like suffixes, do not indicate a gender category in the Azerbaijani language. They have different semantic meanings in this term. Socio-political terms, taken in French, were mostly untouched. The terms were partially introduced into the Azerbaijani language. The grammatical assimilation of socio-political terms in the Azerbaijani language occurred due to suffixes of the case category of the noun. During the analysis it was found that there are differences in terms that can be included in the Azerbaijani language, such as the omission of the auxiliary word, the omission of the letter “e” at the end of the terms, the loss of harmony in complex structures, the absence of a case category. In general, the process of learning languages is a very productive method. It is important to conduct the acquisition process for the development of socio-political terminology.

Keywords: *grammatical assimilation, derivation term, suffix, prefix, case category, method*

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 05.06.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 17.06.2020

Filologiya elmləri doktoru, professor
Sayalı Sadıqova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.